

СЕКЦІЯ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ Й ІНСТРУМЕНТІВ ВИМІРУ

PERSONAL IDENTITY: PROBLEMS OF PRACTICAL IMPLEMENTATION AND MEASURING TOOLS

У статті аналізується проблема методичного вимірювання ідентичності особистості. Метою статті є проведення аналізу наявних у психологічній науці діагностичних інструментів емпіричного вивчення ідентичності особистості.

Авторами проводиться виклад як теоретико-методологічних основ дослідження концепту ідентичності, так і аналіз діагностичних інструментів виявлення різних аспектів, найбільше використовуваних в соціально-психологічних дослідженнях, які включають вивчення типів ідентичності, а також статусів ідентичності.

У статті розглядається сутність психодіагностичних методик, що включають опитувальники, інтерв'ю, а також різні проєктні техніки. В рамках огляду основних методологічних концепцій аналізуються чинники, що забезпечують приналежність людини до різних соціальних груп, а також фактори, які дають можливість сформувати й підтримувати тотожності людини самій собі.

У статті визначено основні підходи емпіричного вивчення ідентичності, серед яких особливо виділяються: 1) психоаналітичний, що спирається на вчення Е. Еріксона; 2) підхід, який спирається на теорію статусів ідентичності Дж. Марсія, що розглядає ідентичність як психологічне переживання, відчуття особистісної тотожності й історичної безперервності особистості, яке формується в процесі соціалізації особистості.

Основні напрями дослідження ідентичності представлені на прикладі таких конкретних методик: методики діагностики статусів ідентичності (Дж. Марсія, Дж. Р. Адамс, Д. Мак-Адамс, М. Кун, Т. Мак-Партленд), методики діагностики етнічної ідентичності (Г.У. Солдатова, С.В. Рижова, Дж. Фінні, Ч. Огсуд), методики діагностики гендерної ідентичності (С. Бем, Н.М. Романова, В.В. Козлов). Описано процес конструювання цих методик, мета й факторна структура, оптимальний склад шкал; також викладені основні результати психометричних перевірок їхніх властивостей.

На основі результатів аналізу емпіричних і теоретичних наукових досліджень автори роблять висновки про надійність тих чи інших критеріїв для вивчення ідентичності, про особливості й потенціал їхнього використання.

Ключові слова: ідентичність, особиста ідентичність, соціальна ідентичність, діагностика, операціоналізація концепту.

The article analyzes the problem of methodical measurement of personality identity. The purpose of the article is to analyze the existing in psychological science diagnostic tools for the empirical study of identity.

Authors present both the theoretical and methodological foundations of the study of the concept of identity, and the analysis of diagnostic tools aimed at identifying various aspects most in demand in socio-psychological research, which include the study of identity types and identity statuses.

The article considers the essence of psychodiagnostic techniques, including questionnaires, interviews, as well as various project techniques.

The review of the main methodological concepts analyzes the integrating factors that ensure a person's belonging to any social groups, as well as factors that make it possible to form and maintain a person's identity to himself.

The article identifies the main approaches to the empirical study of identity, among which stand out: 1) psychoanalytic, based on E. Erickson; 2) an approach based on the theory of identity statuses by J. Marcia, who consider identity as a psychological experience, a sense of personal identity and historical continuity of personality, which is formed in the process of socialization of personality.

The main areas of identity research are presented on the example of the following specific methods: methods of diagnosing identity statuses (J. Marcia, J.R. Adams, D. McAdams, M. Kuhn, T. McPartland), methods of diagnosing ethnic identity (G.U. Soldatova, S.V. Ryzhova, J. Phinney, C. Osgood), methods of diagnosing gender identity (S. Bem, N.M. Romanova, V.V. Kozlov). The process of construction of these methods, purpose and factor structure, optimal composition of scales are described, the main results of psychometric checks of their properties are also stated.

Based on the results of the analysis of empirical and theoretical scientific research, the authors draw conclusions about the reliability of certain criteria for the study of identity, the features and potential of their use.

Key words: identity, personal identity, social identity, diagnostics, operationalization of concept.

УДК 159.9.072.59
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.4>

Жилін М.В.

аспірант кафедри практичної та клінічної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Смокова Л.С.

к.психол.н., доцент кафедри практичної та клінічної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Постановка проблеми. На сьогодні проблематика ідентичності посідає провідне місце в психологічній науці. Різні концептуалізації ідентичності стають фундаментальною частиною сучасної психологічної й соціологічної теорії. Проте в операціоналізації цього поняття все ще є певні труднощі, пов'язані з просторістю й динамічністю явища ідентичності особистості.

Постановка завдання. Актуальність теми обумовлена тим, що методологія вивчення ідентичності призводить до методичних суперечностей у вимірі ідентичності. Виходячи з методологічної спрямованості, діагностичний інструментарій дослідження ідентичності базується або на формальних проявах, які типізуються в статусичні види (типологічний підхід), або в рамках структурно-функціоналістської парадигми. Таким чином, метою пропонованої статті є проведення аналізу наявних у психологічній науці діагностичних інструментів емпіричного вивчення ідентичності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше механізми й особливості ідентичності були розглянуті в психоаналітичній концепції австрійського психолога З. Фрейда. Він пов'язував феномен ідентичності з Едиповою ситуацією. У своїй роботі «Психологія мас і аналіз людського Я» він говорить: «Ідентичність відома психоаналізу як найраніший прояв емоційного зв'язку з іншою особою» [14, с. 53].

Поняттю ідентичності стали приділяти значну увагу в 70-ті рр. ХХ ст. завдяки роботам Е. Еріксона, а пізніше Дж. Марсії. У концепції Е. Еріксона це поняття мало низку значень. Одне з них – «его-ідентичність» – означає «почуття тотожності самому собі (не зважаючи на зміни, що відбуваються в процесі розвитку), цілісності, безперервності свого існування в часі й просторі, можливості контролю над собою й одночасно усвідомлення того факту, що твої тотожність і безперервність визнаються оточенням» [16, с. 11]. Ідентичність Его – це найзагальніші, особисті, іноді неусвідомлювані уявлення людини про себе.

Крім цього, в концепції Еріксона використовуються такі поняття, як «особистісна ідентичність» і «соціальна ідентичність». Особистісна (індивідуальна) ідентичність розглядається як більш усвідомлювана, що характеризує цілі, цінності, здібності, ідеали, потреби й інші індивідуальні особливості людини (в тому числі професійні схильності, вибір обранця та інше). Соціальна ідентичність визначається як отожднення себе з іншими членами групи, прийняття на себе певних соціальних ролей, прихильність груповим ідеалам і цілям.

Еріксонівський конструкт ідентичності було операціоналізовано з метою його вимірювання рядом психологів. Методики діагностики почали свій розвиток від діагностування

статусів ідентичності, а з подальшим розвитком теорії окремі аспекти соціальної ідентичності почали набувати статусів окремих видів ідентичності.

Основними видами ідентичності на сьогодні вважають релігійну (А.Н. Крилов [5, с. 356]), расову (К.Б. Кларк [9, с. 1], А. Веіл [9, с. 1]), вікову (Н.М. Рогачев [9, с. 1]), етнічну (І.А. Снежкова [9, с. 1], В.Ю. Хотинець [9, с. 1]). Також в окрему категорію відносять сексуальну (С.В. Мелков [8, с. 3], Дж. Мані [8, с. 5], М. Даймонд [8, с. 5]) і гендерну ідентичності (І.С. Клецина [9, с. 3], Б.Ф. Поршнев [9, с. 3]), оскільки вони розвиваються як з індивідуальних передумов, так і з соціально обумовлених.

Виклад основного матеріалу дослідження. В межах роботи нами розглядатимуться методики діагностики індивідуальної, етнічної та гендерної ідентичності як приклади найбільше науково досліджуваних типів ідентичності.

Найвдалішою визнана модель статусів ідентичності, запропонована канадським психологом Дж. Марсією. Ідентичність розглядається вченим як гіпотетична психологічна структура, яка феноменологічно проявляється через патерни розв'язання людиною проблем. Як поведінковий індикатори, що диференціюють наявність або відсутність ідентичності, психологом були виділені прийняття або неприйняття зобов'язань і проходження або непроходження кризи, дослідження альтернатив. Перший критерій відображав наявність або відсутність прихильності особистісно значущим цілям, цінностям і переконанням; другий – наявність періодів дослідження альтернатив, під час яких плани й цінності, прийняті ним на більш ранніх етапах, піддавалися перевірці, аналізу. На перетині двох названих критеріїв було виділено й описано чотири статуси ідентичності:

– дифузна ідентичність (*identity diffusion*) – це відсутність ідентичності, коли ні пошук, ні вибір рішення індивідом не здійснювалися;

– вирішена (прийнята) ідентичність (*foreclosure identity*) означає, що власний пошук цілей, ідеалів не був здійснений, проте наявна певна стійка система цінностей, переконань і зобов'язань, сформована під впливом зовнішніх обставин;

– мораторій (*moratorium*) – активний пошук вирішення проблеми здійснюється (активне проживання кризи), але поки немає певної й стійкої системи цінностей, переконань і зобов'язань;

– досягнута ідентичність (*identity achievement*) характеризується самостійно виконаним активним пошуком вирішення проблеми (кризу пройдено) й досить стійкою самостійно сформованою й особистісно значущою системою цінностей, переконань і зобов'язань.

У західній психодіагностиці розроблено цілу групу методик діагностики статусів ідентичності. Серед них є й опитувальники, і проєктні техніки. Основні методики діагностики статусів ідентичності представлені в табл. 1.

Для діагностики статусів ідентичності Дж. Марсією в 1964 р. було розроблено напівструктуроване інтерв'ю (пізніше модифіковане їм спільно з С. Арчер й А. Вотерменом). Інтерв'ю починається з декількох загальних вступних питань про місце проживання, вік, сімейний стан та інше. Набір діагностичних питань хоча й визначений, але може варіюватися залежно від одержуваних відповідей. Питання розбиті на відносно незалежні за тематикою блоки: професійна діяльність; шлюб і подружні ролі; батьківські ролі; сімейні та професійні пріоритети; релігійні переконання; політичні переконання; статево-рольові установки.

Кількість відкритих питань варіюється в межах 200–300; кількість закритих питань – в межах кількох десятків. Кожен блок питань спрямовано на отримання інформації про індивідуальний досвід індивіда в тій чи іншій сфері. Питання сформульовані так, що дають змогу респонденту дати розгорнуту відповідь.

Спираючись на основи, закладені Марсією, Дж.Р. Адамс розробив власний опитувальник об'єктивного вимірювання статусу еґо-ідентичності (Objective Measure of Status Ego-Identity – OMEIS) [3, с. 54].

Початковий варіант опитувальника містить 24 пункти, пізніше було переглянуто ряд тверджень і розширено їхнє число (до 64), що дозволяє діагностувати два компоненти еґо-ідентичності: ідеологічну та інтерперсональну (соціальну) ідентичність.

Під ідеологічним компонентом еґо-ідентичності автор розуміє ідентичність, яка відображає цінності й установки індивіда, пов'язані

з політикою, релігією, професійною діяльністю, основними принципами й поглядами на спосіб життя. У ній міститься 32 твердження, з якими слід висловити ступінь своєї згоди за шестибальною шкалою (від «повністю згоден» до «повністю не згоден»).

Вибірка, на якій проходилися психометричні перевірки цієї шкали, містила 83 опитуваних, віком від 18 до 24 років. Показники як гомогенності, так і ретестової надійності (інтервал 1 місяць) можна визнати задовільними. Дані про валідність методики відсутні.

Шкала інтерперсональної ідентичності також містить 32 твердження, з якими слід висловити ступінь своєї згоди за шестибальною шкалою (від «повністю згоден» до «повністю не згоден») [2, с. 80]. У твердженнях цієї шкали відображені уявлення індивіда про дружбу, проведення вільного часу й відпочинку, а також погляди на подружні ролі й обов'язки у шлюбі.

Психометричні перевірки здійснювалися на студентах, чисельність вибірки понад 200 осіб. Вік випробуваних – від 18 до 28 років. Показники гомогенності й ретестової надійності (інтервал 1–1,5 місяця) задовільні.

Факторний аналіз не підтвердив теоретично виділену структуру обох шкал опитувальника, внаслідок чого автор адаптації дійшов висновку про те, що шкали ідеологічної еґо-ідентичності та інтерперсональної ідентичності опитувальника OMEIS не мають факторної структури й належать до групи емпіричних особистісних опитувальників, побудованих на основі емпіричного виділення деяких психологічних особливостей. Питання валідності шкал поки не вирішене й перебуває в процесі перевірки.

Д. Мак-Адамсом було розроблено інтерв'ю життєвої історії (Life Story Interview), спрямоване на діагностику ідентичності. Він припу-

Таблиця 1

Характеристики основних методик діагностики статусів ідентичності

Автор методики	Назва методики	Загальна структура	Шкали	Формат пунктів і методи підрахування
Дж. Марсія, С. Арчер, А. Вотермен	Напівструктуроване інтерв'ю	7 тематичних блоків, спрямованих на виявлення різних життєвих категорій	7 факторів, 200–300 відкритих питань, 20–40 закритих	Усні відповіді опитуваного
Дж.Р. Адамс	OMEIS	Ряд тверджень, що діагностують два компоненти Еґо-ідентичності: ідеологічну й соціальну	2 фактори 64 пункти	5-ступінчаста шкала
Д. Мак-Адамс (адаптована Ф.І. Барським)	Інтерв'ю про життєву історію	Інтерв'ю, розділене на «глави»	5 основних факторів інтерпретації наративу	Розшифровка аудіозапису інтерв'ю
М. Кун, Т. Мак-Партленд	Хто Я?	Нестандартизований самоопис у відкритій формі	Шкала інтерпретації самооцінки	Самоописи опитуваного з емоційною оцінкою

стив, що саме життєва історія і являє собою особистісну ідентичність, оскільки остання не є якоюсь об'єктивною властивістю людини, а полягає в інтеграції подій, вчинків, переживань у зв'язну життєву історію, яка з'єднує минуле, сьогодення та майбутнє. Тим самим забезпечуються єдність і цілеспрямованість життя людини. З точки зору Д. Мак-Адамса, ідентичність не може бути сформована, оскільки цей процес триває протягом усього життя й характеризується періодами відносної стабільності та кризами. Життєву історію він називає нарративною ідентичністю.

Адаптований варіант російськомовної версії інтерв'ю життєвої історії був виконаний Ф.І. Барським [2, с. 3]. В інтерв'ю респондента просять зіграти роль оповідача та створити історію про своє минуле, сьогодення й майбутнє, зосередившись на найважливішому в його житті, на тих відомостях, які розкривають найістотніше в ньому.

Інтерв'ю складається з декількох розділів і йде від загального до конкретного. Спочатку респондента просять уявити своє життя у вигляді глав книжки й коротко викласти суть кожної з них. Потім йому пропонують розповісти про найбільш значущі події з різних періодів життя, найсильніші позитивні й негативні переживання, поворотні точки тощо. Кожна подія має бути докладно описана в деталях: основні дійові особи, почуття щодо події, власні дії в ситуації, думки стосовно ситуації. Респонденту пропонується розповісти, як ця подія вплинула на його життя й на його особистість, уявити найкращий і найгірший варіанти свого майбутнього.

Після цього розмова переключається на вплив на респондента з боку інших людей, а також книжок, кінофільмів, історій, що відбулися з іншими людьми.

В кінці інтерв'ю опитуваному ставлять запитання про його життєві цінності, релігійні й політичні погляди, а також пропонують позначити центральну тему своєї життєвої історії.

Інтерв'ю триває від 1,5 до 3-4 годин і записується на аудіоносій, після чого розшифровується дослівно. За допомогою спеціальних методів, створених Д. Мак-Адамсом, оцінюються такі параметри життєвої історії:

- особистої активності (рівень проактивності у вирішенні актуальних проблем);
- спільності (здатність звертатися за допомогою до інших);
- компенсація (здатність отримувати й використовувати позитивний досвід із ситуації);
- поразка (рівень травматизації подіями);
- нарративна складність (ступінь інтеграції події в життєву історію опитуваного).

В наступні роки співробітники Д. Мак-Адамса розробляли нові способи оцінювання та інші параметри життєвих історій. Для

роботи з цією методикою необхідна спеціалізована професійна підготовка для роботи з клієнтським нарративом.

Методика «Хто Я?» була створена на основі Я-концепції М. Куна [6, с. 180]. Теоретичною основою методики слугують концепції соціальних ролей і рольової поведінки, в межах яких задається й спосіб самосприйняття людини як носія цих ролей. Цей факт знаходить своє відображення в самоописах випробуваних. Водночас особистості властиво рефлексувати й свої психологічні характеристики, своє місце не лише в соціальному світі, але й у світі загалом. Тому методика охоплює і рольові аспекти, і всі сфери уявлень людини про свою особистість. Найчастіше для аналізу відповідей випробуваних застосовуються такі категорії угруповань: групи приналежності, тип спорідненості, основні заняття, риси характеру, інтерперсональний стиль, прагнення та інші.

На сьогодні ця методика є широко застосовуваною, проте в ній наявний ряд проблем, пов'язаних з маскуванням істинного самосприйняття й пред'явленням у процедурі дослідження соціально бажаних стереотипів, що є наслідком мінімальної формалізації такого роду методик [2, с. 370].

На теоретичному рівні передбачається, що, оперуючи ідеальними уявленнями про себе, випробуваний не дає менше інформації про особливості свого самосприйняття, оскільки уявлення про те, якою людиною хоче бути в очах оточення, дають важливі відомості про його особу [2, с. 374]. За подібного підходу проблема зміщується у сферу розділення «реального» й «ідеального» в самосвідомості випробуваного, для чого можливе застосування методик, що доповнюють одна одну.

У загальному вигляді методика не передбачає формалізованого стимульного матеріалу у вигляді питань, тверджень, переліку якостей або картинок. Замість цього випробуваний на чистому аркуші повинен скласти список характеристик самого себе і висловити своє ставлення до цих характеристик.

До особистісної ідентифікації тісно прилягає групова, або соціальна, ідентифікація. Вона виникає внаслідок того, що людина, як суспільна за своєю природою істота, входить до складу найрізноманітніших груп, спільнот, колективів, класів та інших форм єднання. Цей факт супроводжується почуттям включеності в ту чи іншу соціальну спільність, своєї єдності з іншими членами колективу, ототожнення себе з ним як одного цілого. Ступінь інтеграції особистості в конкретне співтовариство залежить від успіху в проходженні процесів інкультурації та соціалізації, тобто примикання до конкретної культурної традиції, поділу одних і тих самих норм, цінностей і стереотипів пове-

дінки, етичних приписів і юридичних законів, світоглядних установок, властивих певному суспільству [12, с. 74.].

Різні види ідентичності – етнічна, релігійна, професійна, організаційна та інші мають різні підґрунтя, тобто відчуття своєї приналежності до різних соціальних груп спирається на сукупність різних чинників. Ідентичність завжди передбачає визнання з боку інших – як індивідів, так і інститутів.

У нашій роботі ми розглянемо одну з традиційних колективних ідентичностей людини – етнічну ідентичність. Вона являє собою почуття приналежності індивіда до тієї чи іншої конкретної етнічної спільності. Так, Г.Г. Шеппет розглядає етнічну ідентичність як форму ідентичності, втілену в культурній традиції та звернену в минуле на відміну від інших форм, орієнтованих на сьогодення або майбутнє [10, с. 61]. Основні методики діагностики етнічної ідентичності представлені в табл. 2.

Для діагностики етнічної ідентичності Г.У. Солдатовою та С.В. Рижовою розроблено опитувальник «Типи етнічної ідентичності» [13, с. 511]. Опитувальник містить 30 тверджень, з якими слід висловити ступінь своєї згоди, використавши для відповідей 5-ступінчасту шкалу (від «згоден» до «незгодний»). Відповіді розподіляються на шість типів етнічної ідентичності:

- етнотілізм (відхід від власної етнічної групи й пошуки стійких соціально-психологічних груп не за етнічним критерієм);
- етнічна індіферентність (розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальність етнічності);
- позитивна етнічна ідентичність (поєднання позитивного ставлення до свого народу з позитивним ставленням до інших народів);
- етнотілізм (переважливе ставлення до власної етнічної групи. Може виражатися у вербальній формі як результат сприйняття світу через призму конструкту «мій народ», але може проявлятися й у роздратуванні та напру-

женості у спілкуванні з представниками інших етнічних груп й у визнанні за своїм народом права вирішувати проблеми «чужим коштом»;

- етноізоляціонізм (переконаність у виключності власної етнічної групи, ксенофобія);
- етнофанатизм (готовність піти на будь-які дії та визнання будь-яких жертв в ім'я етнічних інтересів).

Психометричні перевірки здійснювалися на вибірці чисельністю 150 осіб віком від 18 до 58 років. Показники гомогенності та ретестової надійності (інтервал 1–1,5 місяця) задовільні [12, с. 513].

Методика діагностики етнічної ідентичності Дж. Фінні дає змогу визначити вираженість етнічної складової національної ідентичності. Опитувальник складається з 12 питань-тверджень, на які досліджувані повинні відповісти, використовуючи чотирибальну шкалу («повністю згоден», «більш згоден, ніж не згоден», «більш не згоден, ніж згоден», «повністю не згоден»). Відповіді оцінювалися балами відповідно «2», «1», «0», «-1».

Опитувальник містить дві субшкали. Вираженість когнітивного компонента перевірялась за допомогою тверджень, пов'язаних з соціальною активністю, пов'язаною з прийняттям, усвідомленням та реалізацією елементів, пов'язаних з власною етнічною групою. Вираженість афективного компонента етнічного складника національної ідентичності перевірялась за допомогою тверджень, пов'язаних із позитивними почуттями відносного власного етносу.

Показники субшкал проявляють високий рівень ретестової надійності, а також високу діагностичну валідність [18, с. 38].

Ч. Осгунд розробив методику вербального семантичного диференціала, що дає можливість реконструювати смисловий простір етнічної ідентичності.

Семантичний диференціал (далі – СД) дає змогу досліджувати вміст етнічної ідентичності через присутність в індивідуальній свідомості суспільних етнокультурних смислів і значень, розкриваючи найбільш важливі фактори, за

Таблиця 2

Характеристики основних методик діагностики етнічної ідентичності

Автор методики	Назва методики	Загальна структура	Шкали	Формат пунктів і методи підрахування
Г.У. Солдатовою, С.В. Рижова	Типи етнічної ідентичності	Опитувальник з 30 тверджень	6 типів етнічної ідентичності	5-ступінчаста шкала
Дж. Фінні	Діагностика етнічної ідентичності	Опитувальник з 12 тверджень	2 субшкали: афективний і когнітивний компоненти	4-ступінчаста шкала
Ч. Осгунд	Вербальний семантичний диференціал	20-шкальний семантичний диференціал	20 біполярних шкал	Біполярні когнітивні конструкти

допомогою яких індивід здійснює смисловий аналіз феномену етнічної ідентичності [20, с. 14; 10, с. 59].

Експериментальна парадигма психосемантики в основі своїй запозичена з робіт щодо побудови семантичних просторів Ч. Осгуда (метод семантичного диференціала) й теорії особистісних конструктів Дж. Келлі (метод репертуарних решіток) і включає в себе використання апарату багатовимірної статистики для виділення категоріальних структур свідомості суб'єкта. Родоначальник психосемантики Ч. Осгуд вважав, що семантичний простір допомагає вимірювати так зване конотативне значення (на відміну від денотативного), тобто об'єктивні характеристики, «стани, що постають зі сприйняттям символу-подразника й обов'язково передують осмисленим операціям із символами» [19, с. 14].

Метод Ч. Осгуда виявляється корисним там, де потрібно кількісно описати індивідуальне, суб'єктивне ставлення досліджуваного до яких-небудь аспектів його оточення або внутрішнього світу. На відміну від більшості особистісних тестів СД не вимірює в особистості вираженість визначених, заданих процедурою тестування властивостей; цей метод, навпаки, здатний дати змістовну картину внутрішнього світу особистості, її ставлення до самої себе, інших людей, значущих аспектів оточення, до різноманітних соціальних цінностей. У цьому плані СД часто зближують з репертуарним тестом Дж. Келлі, що також отримав високу оцінку у вітчизняній літературі [10, с. 78].

Необхідно відзначити, що застосування СД має обмеження. Проте вони пов'язані не з математичним апаратом, а з множинністю асоціацій, що викликаються знаком, поняттям, параметрами соціальних явищ і процесів у свідомості та психіці людини.

Сучасні дослідження видів ідентичності свідчать про те, що деякі її види поєднують у собі ознаки як персональної ідентичності, так і соціальної. Однією з таких ідентичностей є гендерна ідентичність, що являє собою вну-

трішне самовідчуття людини як представника того чи іншого гендеру, тобто як чоловіка, жінки або представника іншої категорії, пов'язаної з соціальними й культурними стереотипами про поведінку та якості представників певної біологічної статі в конкретному суспільстві.

У структурі гендерної ідентичності можна виділити три компоненти:

– пізнавальний (усвідомлення приналежності до певної статі й опис себе за допомогою категорій мужності-жіночності. Це Я-образ чоловіка або жінки, усвідомлення ступеня типовості-нетиповості своїх якостей як представника гендерної групи);

– оцінний (оцінка рис особистості й особливостей рольової поведінки шляхом співвіднесення їх з еталонними моделями маскулінності-фемінінності);

– поведінковий (репрезентація себе як представника гендерної групи, а також вибір поведінки відповідно до особистісно значущих цілей і цінностей) [7, с. 64].

Основні методики діагностики етнічної ідентичності представлені в табл. 3.

Опитувальник статевих ролей Bem Sex Role Inventory (далі – BSRI) був створений професором Корнелльського університету (США) Сандрою Бем у 1971 р. з метою емпіричного дослідження гіпотез, що виникли в рамках розробленої нею концепції андрогінії [19, с. 156].

У своїй статті «The measurement of psychological androgyny» [19, с. 158] С. Бем зазначає, що протягом тривалого часу, згідно з настановами, які домінують як у культурі американського суспільства, так і в науці (психологія не виняток), маскулінність і фемінінність вважалися взаємовиключними, біполярними компонентами єдиної гендерної системи. Відповідно до цих поглядів у людини певної статі, ймовірно, повинні бути чітко виражені або фемінінні, або маскуліні якості, але аж ніяк не ті й інші одночасно. На противагу цій точці зору С. Бем у своїй концепції андрогінії висуває дві несподівані для свого часу гіпотези: 1) багато людей можуть мати «дихотомічні»

Таблиця 3

Характеристики основних методик діагностики гендерної ідентичності

Автор методики	Назва методики	Загальна структура	Шкали	Формат пунктів і методи підрахування
С. Бем	Опитувальник статевої ролі ідентичності	Опитувальник з 60 тверджень	3 шкали: 2 на гендерні установки та контрольна шкала	Дихотомічні відмітки про наявність або відсутність певних якостей
Н.М. Романова	Рисунок чоловіка та жінки	Проективна методика на основі рисунка	2 блоки по 7 і 9 шкал	Рисунок досліджуваного
В.В. Козлов	ЛОКАА	2 варіанти опитувальника (залежно від біологічної статі опитуваного)	По 12 шкал до кожного з варіантів опитувальника	Дихотомічні відмітки про близькість певного твердження

якості, що виражають маскуліність і фемінінність одночасно, тобто поєднують, наприклад, такі полярності, як напористість і податливість, твердість і м'якість, що обумовлено необхідністю прояву різних форм поведінки залежно від специфіки соціальної ситуації; 2) в індивідів з яскраво вираженими або маскулініними, або фемінініними рисами сувора диференціація за типом статевої ідентичності може супроводжуватися різким обмеженням діапазону форм поведінки, затребуваних життєвими обставинами [19, с. 160].

Остаточний варіант BSRI складається з 60 особистісних характеристик, неявним чином включаючи в себе одночасно і шкалу маскуліності, і шкалу фемінінності, кожна з яких містить по 20 якостей.

Крім двох основних шкал інструмент також містить шкалу «соціальної бажаності», яку вирізняє абсолютна нейтральність щодо вираженості в респондентах тієї чи іншої психологічної статевої приналежності. До певної міри ці 20 характеристик мають на меті створення нейтрального контексту для шкал маскуліності й фемінінності. Але ця шкала наділена й важливішою функцією. Завдяки їй вдається довести, що в персональних виборах випробувані, які тяжіють до андрогінності, зазвичай найменше керуються критерієм соціальної бажаності, тоді як, характеризуючи свою особистість переважно як маскуліну або фемініну, нерідко мають високий бал за вказаним критерієм.

Апробація опитувальника проводилась на вибірці студентів Стенфордського університету кількістю 917 осіб (444 чоловіків та 279 жінок). Оцінка надійності опитувальника під час його апробації автором здійснювалася за допомогою ретестового методу через чотири тижні після першого тестування. Були отримані такі коефіцієнти кореляції: за шкалою маскуліності $r = 0,90$, за шкалою фемінінності $r = 0,90$, для коефіцієнта андрогінності (t розрахункове) $r = 0,93$ [19, с. 160].

Оцінювання зовнішньої валідності здійснювалося за допомогою кореляції шкал опитувальника BSRI зі шкалами Каліфорнійського особистісного опитувальника (CPI) і шкали Гілфорда – Циммермана, які широко використовувалися в попередніх дослідженнях гендерних ролей [19, с. 160].

Методика «Рисунок чоловіка та жінки» є модифікацією методики «Малюнок людини», розробленої Н.М. Романовою для вивчення гендерних установок і гендерних атитюдів особистості [5, с. 44]. Досліджуваний отримує чистий аркуш формату А4 та інструкцію «Нама-

люйте чоловіка і жінку»; питання залишаються без уточнень. Методика допомагає виявити гендерні установки й атитюди особистості, суть відносин і взаємодії статей у сприйнятті тестованого; відображає інструментальний погляд на гендерну ідентичність й емоційні аспекти гендерних відносин, розкриває систему емоційних відносин і домінуючу гендерну позицію щодо власної та протилежної статі, дає змогу діагностувати афективно насичені комплекси в цій системі.

Емпіричною базою дослідження є дані психологічного обстеження 600 осіб, проведеного в 1999–2002 рр. Для компаративного аналізу були виділені групи по 100 осіб.

З іншого боку, запропонований В.В. Козловим тест ЛОКАА спрямований на виявлення глибинних аспектів гендерної ідентичності, її психологічного ядра. Ця методика являє собою два самостійні тести, призначені для осіб, що належать до чоловічої або жіночої статі [4, с. 2].

Теоретичною підставою для такого поділу є базові положення теорії К. Юнга [17] про первісні принципи чоловічої та жіночої поведінки, що діють як вічні протилежності Ероса (жіночого принципу зв'язності, співвіднесеності, спорідненості) та Логоса (принцип раціональності, знання). К. Юнг ввів ці поняття, щоб указати, наскільки вони є архетипічними у своєму прояві протягом багатьох епох людської історії. Вони залишаються абстрактними патернами людської поведінки й у наш час і персоніфікуються в жіночих і чоловічих образах. Щоб активізувалися ті чи інші архетипи, необхідні певні умови, які, як правило, відповідають духу часу. Індивід лише наслідуює стереотип поведінки, який панує у суспільстві.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, особливості ідентичності посідають значне місце в психологічній науці, оскільки вони обумовлюють взаємодію особистості з різними аспектами внутрішнього й навколишнього середовища.

Основний розвиток концепт ідентичності отримав у роботах Е. Еріксона та Дж. Марсії. Розроблення методів діагностики ідентичності почалося з діагностики статусів і станів особистої ідентичності в роботах Марсії й отримало продовження у вигляді різних методик, які включали в себе як опитувальники, так і проєктивні методи. Сьогодні розробляються методи, спрямовані на діагностику як стану ідентичності в цілому, так і окремих її компонентів. Також було виявлено, що деякі компоненти посідають проміжне місце між індивідуальними й соціальними, що потребує додаткового вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барський Ф.І., Грицук А.Г. «Інтерв'ю про життєві історії» Д. Мак-Адамс як метод дослідження нарративної ідентичності. *Психологічна діагностика*. 2008. № 5. С. 3–48.
2. Бодалев А.А., Столин В.В., Аванесов В.С. *Общая психодиагностика Санкт-Петербург* : Речь, 2000. 440 с.
3. Гаврилова А., Глушак Е.В. К вопросу об адаптации методики объективного измерения статуса Его-идентичности Дж.Р. Адамса. *Психологическая диагностика*. 2009. № 5. С. 53–65.
4. Козлов В.В. Тест «ЛОКАА». Опросный метод исследования глубинных личностных сценариев мужчины и женщины. Методическое руководство. Москва, 2001. 134 с.
5. Крылов А.Н. Религиозная идентичность. Индивидуальное и коллективное самосознание в постиндустриальном пространстве. 3-е изд., доп. и перераб. Москва : ИКАР, 2012. 306 с.
6. Кун М., Макпартленд Т. Эмпирические исследования установок личности на себя. *Современная зарубежная социальная психология. Тексты*. Москва, 1984. С. 180–189.
7. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия (Справочник практического психолога). Москва : Эксмо, 2006. 64 с.
8. Мелков С.В. Сексуальная идентичность в контексте современной культуры. *Развитие личности*. 2007. № 2. С. 100–109.
9. Микляева А.В., Румянцева П.В. Структура социальной идентичности личности: возрастная динамика. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2009. Вып. 5. С. 129–130.
10. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 480 с.
11. Романова Н.М. Тест Рисунок мужчины и женщины. *Журнал прикладной психологии*. 2004. № 3. С. 44–50.
12. Румянцева Т.В. Особенности структуры идентичности студентов второго курса медицинского вуза. *Ярославский психологический вестник*. Выпуск 16. Ярославль, 2005. С. 73–77.
13. Солдатова Г.У. Диагностика типов этнической идентичности. Психология общения / под общ. ред. А.А. Бодалева. Москва : Когнито-центр, 2011. С. 511–517.
14. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». Санкт-Петербург : Азбука-Аттикус, 2013. С. 53–57.
15. Шпет Г.Г. Введение в етничну психологію. Санкт-Петербург: Алетейя, 1996. 195 с.
16. Эриксон Э. Идентичность: юношество и кризис / пер. с англ. ; под ред. А.В. Толстых. Москва, 1996. С. 11–15.
17. Юнг К.Г. Архетип и символ. Москва, 1991. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4229/4231> (дата звернення 11.07.2020).
18. Abakumova I.V., Kruteleva L.Ju. Life-sense Strategies as a Motivationaldynamic Characteristic of a Person. *V Congress of Russian Psychological Society, Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2013. 86. P. 35–41.
19. Bem S.L. The measurement of psychological androgyny. *J. of Consulting and Clinical Psychology*. 1974. Vol. 42. № 2. P. 155–162.
20. Osgood Ch. Dimensionality of the semantic space for communication Via facial expressions / Ch. Osgood. *Scand. J. of psychology*. Stockholm, 1966. V. 7. № 1.